

Моя неймовірна подруга

КУПИТИ

Справжня жіноча дружба. Її можна зненавидіти, але від неї неможливо відмовитися. Елену і Лілу завжди бачили разом. Навчатися, щоб стати багатими, — такою була їхня мрія. Але життя повело до неї різними шляхами. Розумниця Елена здобуває освіту, а обдарована Ліла працює в сімейній майстерні. Змагаючись і зростаючи в цьому суперництві, подруги залишають однолітків далеко позаду. Але в Італії 1950-х років вирватися зі світу невігластва і батьківського диктату непросто. Це наче гра, у якій Елена і Ліла зробили різні ставки. Яка переможе?

ЕЛЕНА
ФЕРРАНТЕ

Моя
неймовірна
подруга

КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

ELENA FERRANTE

*L'Amica
geniale*

romanzo

ЕЛЕНА ФЕРРАНТЕ

Моя
неймовірна
подруга

роман

ХАРКІВ **КЛУБ** СІМЕЙНОГО
2018 **ДОЗВІЛЯ**

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2018

ISBN 978-617-12-5837-2 (epub)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

Перекладено за виданням: Ferrante E. *L'amica geniale* : Romanzo / Elena Ferrante. — Roma : Edizioni e/o, 2011. — 336 p.

Переклад з італійської *Любові Котляр*

Дизайнер обкладинки *Оксана Волковська*

Ферранте Е.

Ф43 Моя неймовірна подруга : роман / Елена Ферранте ; пер. з іт. Л. Котляр. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. — 352 с.

ISBN 978-617-12-5416-9

ISBN 978-88-6632-032-6 (іт.)

Чи існує жіноча дружба? Ніжна Елена й запальна Ліла зростають на вузьких вуличках робітничого району Неаполя. На дворі 1950-ті, і світ не надто приязно ставиться до подруг-розумниць, які вирішили за будь-яку ціну розбагатіти й вирватися на справжній простір. Вони в усьому будуть найкращі — найрозумніші, найкрасивіші, найпопулярніші. І завжди одна — на крок попереду другої...

УДК 821.131.1

© Edizioni e/o, 2011

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2018

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад та художнє оформлення, 2018

ГОСПОДЬ:
Приходь сюди безпечно завше,
На ваш-бо рід не маю ворожди;
А з духів заперечення, лукавче,
Ти був мені найстерпніший завжди.
Людина не всякчас діяльності радіє,
Понад усе кохає супокій;
Потрібен їй супутник воружкий,
Щоб бісом грав і збуджував до дії.

*Й. В. Гете. Фауст*¹

Переклад Миколи Лукаша. (Тут і далі прим. пер.)¹

Вказівник дійових осіб

Родина Черулло (родина чоботаря):

Фернандо Черулло — чоботар.

Нунція Черулло — мати Ліли.

Раффаелла Черулло — для всіх Ліна, лише для Елени — Ліла.

Ріно Черулло — старший брат Ліли, теж чоботар.

Ріно — так зватимуть і сина Ліли.

Інші діти.

Родина Греко (родина вахтера):

Елена Греко — її називають *Ленучча* або *Лену́*. Старша дочка, після неї *Пеппе*, *Джанні* та *Еліза*.

Батько — працює вахтером у мерії.

Мати — домогосподарка.

Родина Карраччі (родина дона Акілле):

Дон Акілле Карраччі — чудовисько-страхолюд із казок.

Марія Карраччі — дружина дона Акілле.

Стефано Карраччі — син дона Акілле, м'ясник у сімейній ковбасно-м'ясній лавці.

Пінуцца та *Альфонсо Карраччі* — ще двоє дітей дона Акілле.

Родина Пелузо (родина столяра):

Альфредо Пелузо — столяр.

Джузеппіна Пелузо — дружина Альфредо.

Пасквале Пелузо — старший син Альфредо та Джузеппіни, муляр.

Кармела Пелузо, її називають ще *Кармен* — сестра Пасквале, продавчиня у крамниці.

Інші діти.

Родина Каппуччо (родина божевільної вдови):

Меліна — родичка матері Ліли, божевільна вдова.

Чоловік Меліни, що розвантажував ящики з овочами та фруктами на ринку.

Ада Каппуччо — дочка Меліни.

Антоніо Каппуччо — її брат, механік.

Інші діти.

Родина Сарраторе (родина залізничника-поета):

Донатو Сарраторе — контролер-залізничник.

Лідія Сарраторе — дружина Донато.

Ніно Сарраторе — старший із п'яти дітей Донато та Лідії.

Маріза Сарраторе — дочка Донато та Лідії.

Піно, Келія та Чиро Сарраторе — менші діти Донато та Лідії.

Родина Сканно (родина зеленяра/продавця фруктів та овочів):

Нікола Сканно — зеленяр.

Ассунта Сканно — дружина Ніколи.

Енцо Сканно — син Ніколи та Ассунти, теж зеленяр.

Інші діти.

Родина Солари (родина власника бару-кондитерської з однойменною назвою):

Сільвіо Солара — власник бару-кондитерської.

Мануела Солара — дружина Сільвіо.

Марчелло та Мікеле Солари — сини Сільвіо та Мануели.

Родина Спаньйоло (родина кондитера):

Синьйор Спаньйоло — кондитер бару-кондитерської «Солара».

Роза Спаньйоло — дружина кондитера.

Джилльйола Спаньйоло — дочка кондитера.

Інші діти.

Джино — син аптекаря.

Вчителі:

Ферраро — вчитель і бібліотекар.

Олів'єро — вчителька.

Джераче — викладач у гімназії.

Гальяні — викладачка у ліцеї.

Нелла Інкардо — двоюрідна сестра вчительки Олів'єро з Іскії.

Пролог. ЗАМЕСТИ СЛІДИ

1

Уранці мені зателефонував Ріно. Я думала, що знову почне просити грошей, і вже намірилася відмовити йому. Але причина дзвінка була зовсім інша: його матір ніде не могли знайти.

— І давно її немає?

— Та вже зо два тижні.

— І ти кажеш мені про це тільки зараз?!

Мій тон, мабуть, здався йому ворожим, хоча я не почувалася ані сердитою, ані обуреною, у голосі був хіба що легкий відтінок сарказму. Він хотів було дати мені належну відсіч, але зміг лише пробурчати щось нерозбірливо, плутаючись у словах та перемішуючи діалектні вислови із загальноновживаними італійськими. Ріно думав, що мати просто десь бродила по Неаполю, як завжди.

— Що, і вночі теж?

— Ну, ти ж її знаєш.

— Знаю, але два тижні — тобі не здається, що це забагато?

— Та ні, ти її вже давно не бачила, стало ще гірше. Вона ніколи не спить, то приходить, то йде кудись, робить, що їй заманеться. Хай запізно, та нарешті Ріно захвилювався. Він розпитав усіх, обійшов лікарні, навіть звернувся до поліції. Безрезультатно, його матері ніде не було. Який хороший син: сорокалітній здоровило, зроду ніде не працював, займався лише нелегальною торгівлею та віяв гроші на вітер. Я уявила собі, наскільки ретельно він проводив пошуки. Як-небудь. Зовсім без розуму в голові, а в серці — лише власне «я».

— Вона точно не в тебе? — раптом запитав Ріно.

Його мати? У Турині? Він добре знав, що й до чого, тож питав, аби лише щось запитати. Ріно був той ще мандрівник, приїздив до мене разів десять без запрошення. Його мати, яку б я радо привітала у себе, ні разу за все своє життя не виїздила з Неаполя. Я відповіла:

— Звісно, що не в мене.

— Точно?

— Ріно, годі вже, я ж кажу тобі, що в мене її немає!

— Ну, то куди вона поділася?

Він почав плакати, а я зачекала, поки завершиться ця вистава показного розпачу, що почалася з награних схлипувань, які згодом перейшли у справжні. Коли спектакль закінчився, я промовила:
— Будь ласка, хоч раз зроби так, як їй того б хотілося: не шукай її.
— Ти що, здуріла?
— Кажу те, що думаю. Не треба. Вчися жити сам і мене теж не шукай. Я натиснула на «відбій».

2

Матір Ріно звать Раффаелла Черулло, але всі завжди кликали її Ліна. Я — ні, ніколи не називала її ні першим, ні другим ім'ям. Уже понад шістдесят років, як для мене вона — Ліла. Якби я отак зненацька почала б звати її Ліною або Раффаеллою, то вона б, мабуть, вирішила, що нашій дружбі прийшов кінець.

Ось уже років зо тридцять, як вона повторює мені, що їй хочеться безслідно зникнути, і лише я знаю, що це означає. Вона не мала на увазі кудись втекти, змінити ім'я та прізвище, розпочати нове життя десь в іншому місці. І вона зовсім не думала про самогубство, бо сама лише думка, що Ріно доведеться подбати про її тіло і торкатися його, наповнювала її відразою. Вона мала на увазі інше: хотіла щезнути, розвіятися в повітрі, від неї не повинно було лишитися навіть сліду. І оскільки я знаю її дуже добре (принаймні думаю, що знаю дуже добре), я впевнена, що їй вдалося зробити так, щоб від неї не залишилося навіть волосинки.

3

Минуло кілька днів. Я перевіряла електронну пошту та поштову скриньку, але без особливої надії. Я часто писала їй, але вона мені майже ніколи не відповідала — так було завжди. Вона віддавала перевагу телефонним дзвінкам або довгим нічним розмовам, коли я навідувалась до Неаполя.

Я відкрила шухляди, в яких зберігала різні дрібниці. Небагато. Більшу частину я повикидала, особливо ті речі, що нагадували мені про неї, і вона про це знає. Виявилось, що в мене немає нічого від неї на згадку: жодної світлини, листівки чи подарунка. Я навіть сама здивувалася цьому відкриттю. Як могло так статися, що за всі ці роки

вона не залишила мені після себе нічого, або, що ще гірше, мені не спало навіть на думку зберегти бодай щось, що нагадувало б мені про неї? Отже, могло.

Цього разу вже я зателефонувала Ріно, хоча й неохоче. Він не відповідав ні за домашнім, ні за мобільним номерами. Передзвонив мені вже аж увечері. В його голосі чулося вдаване відчуття провини.

— Я побачив, що ти мені телефонувала. Є новини?

— Ні. А в тебе?

— Жодних.

Потім Ріно почав плести щось зовсім безглузде. Хотів звернутися на телебачення, у ту програму, де йдеться про зниклих родичів, казав, що хоче привселюдно з екрана попросити в матері вибачення та благати її повернутися додому.

Я терпляче вислухала його, а потім запитала:

— Ти її шафу для одягу перевірів?

— А що там перевіряти!?

Звичайно ж, до такої очевидної речі він не додумався.

— Піди поглянь.

Ріно відкрив шафу і побачив, що вона порожня, жодної матеріної сукні — ані літньої, ані зимової, лише старі вішаки. Я наказала йому перевірити весь дім. Зникли черевики. Зникли книжки. Зникли всі світлини. Зникли відео. Зник її комп'ютер і навіть старі дискети — усе її приладдя «комп'ютерної відьми», якою вона стала ще наприкінці шістдесятих років, розібравшись у калькуляторах та перфокартах. Ріно був приголомшений. Я сказала:

— Не поспішай, переглянь усе ретельно, а потім зателефонуй мені і скажи, чи знайдеш хоча б одну її шпильку.

Він подзвонив мені на другий день і був дуже схвилюваний.

— Немає нічого.

— Зовсім нічого?

— Зовсім. Вона навіть вирізала своє зображення з усіх світлин, де ми разом, навіть з тих, де я ще малий.

— Ти добре дивився?

— Так, скрізь.

— Навіть у підвалі?

— Я ж кажу тобі, що скрізь! Навіть коробка з документами зникла, та, що зі старими свідоцтвами про народження, телефонними

контрактами, квитанціями про оплату. Що це значить? Хтось викрав усе? Що вони шукають? Чого їм треба від моєї матері та від мене? Я його заспокоїла, сказала, що не треба про це хвилюватися. Ніхто нічого не хоче, особливо від нього.

— Можна я переїду до тебе на деякий час?

— Ні.

— Будь ласка, я не можу навіть спати.

— Сам давай собі раду, Ріно, я не знаю, як тобі допомогти.

Я натиснула кнопку завершення дзвінка, а коли Ріно зателефонував знову — не відповіла. Після цього я всілася за стіл.

«Ліла, як завжди, переграє», — подумала я.

Ліла перебільшувала значення слова «слід». Вона хотіла не лише зникнути сама — зараз, у шістдесят шість років, — а й знищити все своє життя.

Я відчула, як всередині мене наростає гнів.

«Побачимо, хто переможе цього разу», — сказала я собі. Потім увімкнула комп'ютер і почала описувати з найменшими деталями нашу історію: те, що в мене викарбувалося в пам'яті.

Дитинство. ІСТОРІЯ ПРО ДОНА АКІЛЛЕ

1

Наша з Лілою дружба розпочалася тоді, коли ми вирішили піднятися темними сходами, що вели — сходинок за сходинок, майданчик за майданчиком — до дверей квартири дона Акілле.

Пам'ятаю рожево-бузкове світло двору, запахи теплого весняного вечора. Наші мами готували вечерю, пора було розходитися по домівках, та ми затримувалися: як завжди мовчки, без єдиного слова, перевіряли одна одну на сміливість. Уже деякий час — у школі та поза школою — ми тільки це й робили. Ліла вставляла руку аж до передпліччя у чорний отвір стічної труби, а коли наставала моя черга, я з калатанням серця робила те саме, сподіваючись, що по руці не побіжать таргани і за неї не вкусять миші. Ліла здиралася по стіні будинку аж до вікна синьйори Спаньйоло, хапалася за залізний стрижень, до якого прив'язували мотузки для сушіння білизни, розгойдувалася і стрибала униз на бруківку; я відразу ж робила так само, хоча й боялася впасти та забитися. Ліла встромляла собі під шкіру поржавілу шпильку, яку невідомо коли знайшла на вулиці і ховала в кишені як подарунок від феї; я уважно дивилася, як залізний кінчик шпильки проколює в її долоні світлий тунель, а потім, коли вона виймала шпильку та протягувала її мені, робила так само. Якоїсь миті Ліла поглянула на мене так, як могла дивитися тільки вона, — пильно, з примруженими очима — і рушила у напрямку до будинку, де жив дон Акілле. Від страху в мене аж похолонуло все всередині. Дон Акілле був страховиськом з дитячих казок, мені суворо забороняли наближатися до нього, розмовляти з ним, дивитися на нього чи підглядати за ним; треба було поводитися так, наче ні він, ні його сім'я взагалі не існували. У моїй родині, і не тільки у моїй, його боялися й ненавиділи, не знаю навіть чому. Мій батько говорив про нього так, що я уявляла собі якесь величезне розлючене чудовисько, покрите ліловими пухирями, незважаючи на частку «дон» перед прізвищем, що завжди викликала в мене непохитну повагу. Невідомо,

з чого була зроблена та істота — із заліза, скла чи кропиви, — але вона була живою, дихала, а з ніздрів та рота в неї пашіло полум'я. Я думала, що навіть якби я побачила дона Акілле здаля, він би пирснув мені в очі чимось їдким і пекучим. А якби я ще насмілилася наблизитися до дверей його дому, то він би мене вбив.

Я зачекала трохи, сподіваючись, що Ліла передумає та повернеться. Я знала, що вона мала на думці, та все ж сподівалася, що вона забуде. Даремно. Вуличні ліхтарі ще не увімкнули, світло на сходах теж. Із вікон квартир лунали роздратовані голоси. Щоб наздогнати Лілу, мені довелося б із сіро-блакитного двору ступити в чорноту під'їзду. Коли я нарешті зібралася з духом, то спочатку нічого не побачила в темряві і відчула лише запах дрантя та дусту. Згодом, коли мої очі дещо звикли до темряви, я розгледіла Лілу, яка сиділа на першій сходинці нижнього сходового майданчика. Вона підвелася, і ми почали підніматися нагору. Ми йшли, тримаючись ближче до стіни, Ліла на дві сходинки вище, я — на дві сходинки нижче, в полоні сумніву: нагнати її чи відстати ще більше. Ті відчуття добре викарбувалися в моїй пам'яті: дотик плечем до стіни з облупленою фарбою, східці, які здавалися дуже високими, набагато вищими від тих, що були в нашому будинку. Мене трусило від страху. Коли до нас долинав ледь чутний далекий шум чиїхось кроків чи гомін голосів, здавалося, що це дон Акілле підкрадається ззаду по сходах чи йде нам назустріч з довгим ножом, яким розчиняють курку. У повітрі відчувався запах жареного часнику. Марія, дружина дона Акілле, кинула б мене на сковорідку з киплячою олією, їхні діти мене б з'їли, а дон Акілле обсмоктав би голову, як це робить мій батько, коли їсть рибу-султанку. Ми раз за разом зупинялися, і я все ще сподівалася, що Ліла вирішить повернутися. Не знаю, як почувалася вона, а мене покрив холодний піт. Ліла часто поглядала догори; хтозна, що вона там видивлялася, адже крім невеличких сірих віконців на сходових майданчиках нічого не було видно. Раптом увімкнулося світло на сходах, але покриті пилом лампочки горіли тьмяно, залишаючи великі ділянки сходів у тіні, де, напевне, причаїлася небезпека. Ми завмерли на місці, щоб зрозуміти, чи то бува не дон Акілле увімкнув світло, але нічого не почули: ні кроків, ні скрипу дверей. Згодом Ліла знову рушила вперед, а я — за нею.

Вона була впевнена, що робила щось важливе та необхідне; щодо мене — я взагалі втратила почуття здорового глузду і була там, мабуть, лише для того, щоб бути поряд з нею. Ми повільно підіймалися назустріч найбільшому на той час жахові в нашому житті, ми йшли, щоб зазирнути в обличчя власним страхіттям.

На четвертому прогоні Ліла повелася несподівано. Вона зупинилася, зачекала на мене, а коли я вже була поряд — простягла мені руку. Цей жест назавжди змінив наші стосунки.

2

То була її вина. Незадовго перед тим — може, за десять днів чи за місяць, бо тоді ми не дуже надавали значення часові — вона взяла мою ляльку й нишком кинула у підвал. Цього разу нам довелося підніматися нагору, назустріч нашому страхові, а тоді ми змушені були спускатися, ще й бігом, до чогось незвіданого. Вгорі, внизу — нам завжди здавалося, що звідусіль на нас чекає щось страшне, щось таке, що існувало ще до нашої появи, але чекало саме на нас. Коли живеш ще так мало на світі, то важко буває зрозуміти природу власних почуттів і страхів, а може, ти навіть і не намагаєшся її зрозуміти. Дорослі, чекаючи на завтра, живуть сьогоdnішнім, де вже було вчора, позавчора або щонайбільше минулий тиждень, — про далі вони не хочуть навіть думати. Діти не розуміють значення слів «учора», «позавчора», ба навіть «завтра»; для них існує тільки «зараз, у цю хвилину»: ось ця дорога, ось ці двері будинку, ось ці сходи, ось мама, ось тато, ось день, а ось ніч. Я була ще зовсім мала, і на той час навіть моя лялька знала більше, аніж я. Я розмовляла з нею, а вона — зі мною. У неї було целулоїдне обличчя з такими ж целулоїдними очима та волоссям. Одягнута вона була у блакитну сукенку, яку їй пошила моя мати в один з рідких щасливих моментів гарного настрою, і вигляд у тієї ляльки був чудовий. А от лялька Ліли мені здавалася гидкою та брудною, з тулубом із пожовтілого клаптя тканини, набитого тирсою. Наші ляльки переглядалися, придивлялися одна до одної, але у будь-яку мить готові були втекти до нас на руки, якщо вдарить гроза чи розпочнеться буря, або якщо хтось більший та сильніший, з великими гострими зубами, захоче їх ухопити.

Ми обидві гралися у дворі, але окремо. Ліла сідала на землі з одного боку від підвального вікна, а я — з іншого. Те місце нам припало до вподоби передусім тому, що там, на цементному підвіконні між ґратами вікна, завішеними сіткою, можна було розкласти і речі Тіни, моєї ляльки, і ті, що належали Ну, — ляльці Ліли. Ми розкладали камінці, кришечки від пляшок з газованою водою, квітки, цвяхи, скляні скалки. Те, що Ліла говорила своїй Ну, я повторювала тихенько Тіні, дещо змінюючи слова. Якщо вона брала кришечку та одягала її на голову своїй ляльці, мов капелюшок, то і я говорила Тіні на діалекті: «Тіно, надінь корону, а то змерзнеш». Якщо Ну гралася в класики на руках у Ліли, то згодом і Тіна робила те саме. Але доти ми ще ні разу не гралися разом. Навіть те місце ми вибирали, не домовляючись між собою. Ліла йшла туди, а я ходила кругами, наче збиралася податися кудись в інше місце. А потім, мовби випадково, теж усідалася біля вікна, але з іншого боку.

Найбільше нас приваблював там струмінь холодного повітря, що линув з підвалу, даруючи прохолоду весною та влітку. А ще нам подобалися ґрати з павутинням, темрява, а також густа сітка, поруділа від іржі, із загнутими як з мого боку, так і з боку Ліли краями, через отвори можна було кидати в темряву підвалу камінці, а потім прислухатися до звуку їхнього падіння. Там було гарно і страшно.

Через ті діри темрява могла зненацька вхопити ляльок, що інколи були у безпеці в нас на руках, але зазвичай навмисне лежали коло кручених ґрат, а отже — на протязі підвалу, неподалік від загрозливих звуків, що лунали з нього: шурхоту, скрипу, скреготіння.

Ну й Тіна не були щасливі. Ті страхи, які ми відчували щодня, були і їхніми теж. Ми мало довіряли світлій стороні світу навколо нас: камінню, будинкам, природі, людям вдома та на вулиці. Підсвідомо ми відчували, що у них є ще й темна сторона, поки що приховані від нас почуття, які ось-ось можуть вирватися на волю. А тому ми наділяли чорні отвори, що вели до підвалів будинків нашого району, усіма тими якостями, що так лякали нас при денному світлі. Дон Акілле, наприклад, був не лише у своєму домі на верхньому поверсі, але й там, унизу, — найстрашніший з павуків, найбільший з пацюків — химерна істота, що могла втілитися у будь-що. Ми уявляли його собі з відкритою пащею, довгими звіриними іклами, з тулубом з лискучого каміння та отруйних трав, завжди готового загребти у свою чорну

торбу все, що ми кидали через ґрати. Та торба була однією з основних прикмет дона Акілле, він завжди носив її з собою, навіть вдома, і пхав туди все підряд — і живе, і мертво.

Ліла знала, як я боялася, бо моя лялька розказувала про це вголос.

І саме тому, саме того дня, коли ми мовчки, лише після кількох поглядів та жестів вперше обмінялися ляльками, Ліла, тільки-но Тіна потрапила їй до рук, проштовхнула її через ґрати і впустила в темряву.

3

Ліла з'явилася у моєму житті ще в першому класі й відразу ж приголомшила своєю злістю. Ми всі були дещо вредні в тому класі, але тільки тоді, коли нас не бачила вчителька Олів'єро. А от Ліла була вредна завжди. Якось вона розірвала на дрібні шматочки лист промокального паперу, упхала ті шматочки у дірку для чорнила, а потім почала виловлювати їх пером та пуляти ними в інших. Мені дісталось двічі у волосся й один раз на білий комірець. Учителька гаркнула на неї так, як вміла робити тільки вона, своїм різким і пронизливим голосом, що доводив нас до переляку, та наказала відразу ж іти на місце для покарання за дошкою. Ліла не послухалася; здавалося, що вона навіть не злякалася, і продовжувала кидатися брудними від чорнила паперовими кульками. Тоді вчителька Олів'єро, огрядна жінка, що здавалася нам тоді геть старою, хоча їй було лише трохи за сорок, зійшла з кафедри й рушила з погрозливим виглядом до Ліли, але перечепилася невідомо через що, втратила рівновагу і впала, вдарившись обличчям об край парти. Вона лежала на підлозі не рухаючись, як мертва.

Що сталося після того — я не пам'ятаю; пам'ятаю лише нерухоме тіло вчительки, мов кимось кинутий темний лантук, та Лілу, яка невідривно дивилася на нього з серйозним виразом обличчя.

І таких випадків я пам'ятаю багато. Ми жили у світі, де і дітлахи, і дорослі часто ранилися, з ран текла кров, потім вони гноїлися, інколи це закінчувалося смертю. Одна з дочок синьйори Ассунти, зеленярки, поранилася цвяхом, а згодом померла від правцю. Найменший син синьйори Спаньйоло помер від крупу горла. Мій двоюрідний брат, якому було вже двадцять років, якось вранці пішов на розчищення руїн, а ввечері вже був мертвий, бо його розчавило під завалом так, що

кров текла з вух та рота. Мій дід, батько матері, загинув на будівництві, бо впав з висоти. У батька синьйора Пелузо не було руки, йому її відірвало токарним верстатом. Сестра Джузеппіни, дружини синьйора Пелузо, померла від туберкульозу у двадцять два роки. Старший син дона Акілле — я ніколи його не бачила, хоча мені й здається, що я його пам'ятаю, — пішов на війну і там помер двічі: спочатку потонув у Тихому океані, а потім його з'їли акули. Уся родина Мельхіорів загинула під бомбардуванням, міцно обіймаючи одне одного та волаючи від страху. Старенька синьйора Клорінда померла, бо надихалася якогось отруйного газу. Джанніно, що вчився в четвертому класі, коли ми були ще в першому, одного дня загинув, бо знайшов бомбу і доторкнувся до неї. Луїджину, з якою ми, здається, гралися разом у дворі, а може й ні, убив висипний тиф. Наш світ був таким — наповненим страшними словами, які несли смерть: круп, правець, висипний тиф, отруйний газ, війна, токарний верстат, руїни, робота, бомбардування, бомба, туберкульоз, нагнивання. Думаю, страхи, що супроводжували мене все життя, пов'язані з тими словами й тими роками.

Померти можна було навіть від чогось такого, що на перший погляд здавалося цілком нормальним. Наприклад, якщо спочатку дуже пропотіти, а потім напиться холодної води з-під крану і не помочити перед цим зап'ястя; траплялося, що у такому випадку через деякий час тіло покривалося червоними цятками, починався кашель, а ще згодом ставало важко дихати. Ще можна було померти, якщо поїсти чорних черешень і не виплюнути кісточки. Помирали й від того, що, жуючи американську жуйку, випадково її ковтали. А ще частіше помирали від удару у скроню. Скроня — то було дуже вразливе місце, яке ми оберігали особливо пильно. Досить було звичайного удару камінцем, а бійки із застосуванням каміння тоді були звичайною справою. На виході зі школи на нас нерідко чекала банда хлопчаків з округи на чолі з ватажком, якого звали Енцо або Енцуччо, — одного з дітей зеленярки Ассунти. Ті хлопчаки, побачивши нас, відразу ж починали закидувати камінням. Їх брала злість тому, що ми, дівчатка, вчилися краще за них. Коли розпочинався такий обстріл грудками та камінням, ми всі намагалися втекти, але Ліла не тікала, а продовжувала йти звичайним кроком, а інколи навіть зупинялася. Вона була дуже хитра, і їй вдавалося вирахувати траєкторію польоту каміння і спокійним,

виваженим рухом вчасно відступити. У Ліли був старший брат; мабуть, вона навчилася у нього, як поводитися в такій ситуації; не можу сказати напевне, адже в мене не було старшого брата, тільки менші, а від них я мало чого могла навчитися. В усякому разі, коли я бачила, що вона відставала від решти дівчат, то теж зупинялася, щоб зачекати, хоча мені й було дуже страшно.

Уже тоді якимось внутрішнім відчуттям не дозволяло мені залишити її одну напризволяще. Я її майже не знала, ми ні разу не перемовилися навіть словом, хоча й постійно змагалися одна з одною, у школі й поза школою. Підсвідомо я відчувала, що якби я втекла разом з іншими, то у Ліли залишилася б якась важлива частка мене, яку вона мені більше б ніколи не повернула.

Спочатку я завертала за ріг школи та виглядала звідти, щоб побачити, чи йде Ліла. Потім, якщо вона зупинялася, я змушувала себе повернутися до неї, подавала їй каміння або й сама теж кидала у відповідь на обстріли хлопчаків. Але я робила це без особливої охоти чи переконання; багато чого в житті я робила теж без охоти та без переконання; я завжди сприймала всі свої вчинки дещо відсторонено, немовби мова йшла не про мене, а про когось іншого. А от Ліла вже змалечку — зараз не можу сказати, з якого віку, років з шести чи з семи, а може, коли ми разом пішли до дона Акілле сходами, отже, з восьми чи з дев'яти — мала цю неймовірну впевненість та рішучість у своїх діях. Коли вона торкалася чогось — пера для письма з трикольоровим стрижнем, каменюки чи поруччя темних сходів — відразу ж було ясно, що все, що вона робила потім, — різким точним рухом вганяла перо у дерев'яну парту, пуляла вимазаними чорнилом паперовими кульками, кидала каміння у місцевих хлопчаків, піднімалася у темряві до домівки дона Акілле — робилося нею без найменшого вагання.

Гурт хлопчаків прибував від залізничного насипу, де попередньо набирав запас щебеню з колій. Особливо небезпечним був їхній ватажок Енцо: з коротким білявим волоссям та світлими очима, старший за нас на три роки, він учився абияк, а тому по кілька років сидів в одному класі. Зате він дуже влучно кидав гострі камінці. А Ліла чекала на його атаки, щоб вчасно відсторонитися, що лютило його ще дужче, а також відповідала не менш небезпечними кидками. Якось ми влучили йому прямо в праву ногу. Я кажу «ми влучили», тому що саме

я подала Лілі плаский камінь з гострими краями. Він пройшовся по шкірі Енцо мов лезо, залишивши поріз, з якого відразу ж потекла кров. Він глянув на поранену ногу. Ще й досі у мене перед очима та сцена: у руці між великим і вказівним пальцями він стискав камінь, який збирався кинути, рука вже була заведена назад для кидка, і в цю мить він завмер від несподіванки. Усі хлопці з його ватаги теж дивилися на кров, не вірячи своїм очам. Ліла ж ніяк не виявила свого задоволення від влучного кидка, а лише нахилилася за новим камінцем. Я вхопила її за руку; то був наш перший дотик, швидкий і похапливий. Я розуміла, що тепер гурт шаленітиме від люті, і хотіла, щоб ми відступили. Але часу на це більше не було. Енцо, незважаючи на кровотечу на щиколотці, прийшов до тям і кинув камінь, що тримав у руці. Я все ще тримала Лілу за руку, коли камінь вдарив їй просто у лоб, і вона впала на бруківку з розбитою головою.

4

Кров. Зазвичай вона проливалася після гучних сварок, під час яких лунали страшні прокляття та грубі образи. Порядок завжди був незмінним. Мій батько, який здавався спокійною та доброю людиною, розверзався нестримним потоком лайки та погроз, якщо хтось, на його погляд, не заслуговував жити на цьому світі. Особливо він незлюбив дона Акілле. Для нього у батька завжди були заготовлені пара прокльонів, і мені не раз доводилося закривати вуха долонями, щоб не червоніти від почутого. У розмовах з матір'ю він називав дона Акілле «твій двоюрідний брат», а та відразу ж цуралася цих кровних зв'язків (насправді вони були дуже далекими), чим збільшувала дозу матюків. Мене лякала їхня злість, а ще більше мене лякало те, що дон Акілле, можливо, має такі вуха, що може почути ті лайки навіть здалеку. Я боялася, що він прийде і повбиває їх.

Та все ж найлютішим ворогом дона Акілле був не мій батько, а пан Пелузо, умілий столяр, у кишнях якого завжди гуляв вітер, бо все, що він заробляв у своїй майстерні, відразу ж витрачав на гральні автомати у барі «Солара». Пелузо був батьком нашої однокласниці Кармели, а також старшого за нас хлопця Пасквале та ще двох менших хлопчиків, з якими ми з Лілою інколи гралися разом і які завжди

намагалися у нас щось вкрасти: ручку, гумку, айвові варення, — так що постійно поверталися додому в синцях після наших стусанів.

Кожного разу, коли нам доводилося бачити пана Пелузо, він здавався втіленням абсолютного розпачу. З одного боку, він спускав усі гроші на гральних автоматах, а з іншого — картав себе привселюдно, бо не знав, як прогодувати сім'ю. З невідомих мені причин в усіх своїх нещастях він звинувачував дону Акілле. Він стверджував, що той нишком забрав усі столярські знаряддя та інструменти з майстерні, наче його тіло було з магніту та притягло їх до себе; а без знарядь та інструментів майстерня ні на що не годилася. Потім казав, що дон Акілле забрав і саму майстерню та перетворив її на м'ясну лавку. Малою я часто уявляла собі, як кліщі, пила, обценьки, молоток, лещата та тисячі й тисячі цвяхів, мов металічний бджолиний рій, летять до дони Акілле, а потім затягуються у чорну матерію, з якої зроблене його тіло. А ще мені роками здавалося, що з того тіла, такого незграбного та наповненого всякою всячиною, ось-ось вискочать ковбаси, головки сиру, сардельки, смалець та шинка, а потім знову роєм знімуться догори.

Щось сталося у страшні роки в минулому. Дон Акілле, напевне, виявив свою лиху природу ще раніше, ніж ми народилися. *Раніше*. Ліла часто промовляла це слово у школі та поза школою. Та, здавалося, її мало турбувало те, що сталося до нас. Бентежило, а часто й дратувало, її інше: про це «раніше» дорослі зазвичай мовчали або розмовляли дуже неохоче, наче його зовсім не було. Коли ми з Лілою стали подругами, вона так часто говорила про це незрозуміле «*раніше за нас*», що передала своє роздратування і мені. Той проміжок часу, коли нас ще не було, напевне, тривав дуже довго; дон Акілле встиг показати всім, яким він був насправді: люте страховисько, чи то тварюка, чи то скеля, що висмоктувала кров у всіх навколо, а сама лишалася неушкодженою, може, навіть взагалі невразливою.

Ми з Лілою були, здається, вже в другому класі, але ще не спілкувалися, коли рознеслася чутка, що якраз навпроти церкви Святого Сімейства, коли всі виходили із церкви після служби, синьйор Пелузо почав кричати на дону Акілле, обливаючи його лайкою. А той відійшов від своєї сім'ї — старшого сина Стефано, Пінуцци, Альфонсо (нашого однолітка) та дружини, — і на якусь мить перетворився на жахливе чудовисько, кинувся до Пелузо, вхопив його за петельки,

підняв і гепнув об стовбур дерева, під яким той бідолаха лишився лежати непритомний, увесь у крові, що витікала з ран на голові та всьому тілі, і не міг навіть покликати на допомогу.

5

Наше дитинство не викликає в мене ностальгії: надто багато було в ньому насильства. Насильство було скрізь — удома й на вулиці, але, здається, тоді мені ніколи не спадало на думку, що наше життя було якимось особливо поганим. Життя було саме таким і крапка; ми росли з думкою про те, що треба його ускладнити іншим, перш ніж вони ускладнять його нам. Звичайно, мені подобалися всі ті ввічливі манери, яких нас навчали вчителька та священник, але в душі я розуміла, що вони зовсім не пасували до нашого району, навіть для дівчинки. Жінки билися між собою ще лютіше, ніж чоловіки, вчеплювалися одна одній у волосся, завдавали болю. Завдавати болю — то було якоюсь хворобою. Коли я була ще маленька, то уявляла собі таких манюніх тваринок, майже невидимих, які щоночі приходили до нашого району — виповзали з озера, зі старих вагонів за залізничним насипом, зі сморідної трави, що називають смердючкою, з жаб, ящірок, мух, каміння, пилу, — і потім залазили у воду та їжу, від чого наші мами та бабусі ставали злими, мов голодні собаки. Вони заражалися більше, ніж чоловіки, тому що чоловіки хоч і гнівалися постійно, та все ж згодом заспокоювалися, тоді як жінки, що зовні здавалися мовчазними і мирними, коли розлючувалися, у своїй люті йшли до кінця, і ніщо не могло їх спинити.

Ліла була дуже вражена тим, що сталося з Меліною Каппуччо, яка приходилася далекою родичкою її матері. І я теж. Меліна жила в тому ж будинку, що і мої батьки: ми на другому поверсі, а вона — на третьому. Років їй було за тридцять, вона мала шістьох дітей, але здавалася геть старою. Її чоловік був того ж віку, що й вона, працював на базарі, розвантажуючи ящики з овочами та фруктами. Я пам'ятаю його низеньким й опецькуватим чоловічком, але з приємним та повним гідності обличчям. Одної ночі він вийшов із дому і більше не повернувся: чи то його вбили, чи то він сам помер від втоми. На його похорони прийшли майже всі жителі району, включаючи моїх батьків і батьків Ліли. Минуло небагато часу, і в Меліну немов щось

вселилося. Зовні вона була такою ж, як і раніше: худорлявою жінкою з великим носом, сивим прямим волоссям, що звисало пасмами, різким голосом, яким вона щовечора кликала додому дітей, одного за одним, розтягуючи їхні імена чи то від злості, чи то від відчаю: «А-а-ада-а-а, Мі-і-і-ке-е-е!» Спочатку їй дуже допомагав Донато Сарраторе — сусід, що жив якраз над нею, на останньому, четвертому поверсі. Донато був ревним прихожанином церкви Святого Сімейства і, як усякий набожний християнин, робив усе можливе, щоб зібрати для Меліни та її дітей трохи грошей, одягу та взуття, а для старшого сина Антоніо знайшов роботу в автомайстерні, що належала Горрезіо, його знайомому. Меліна була йому так вдячна, що ця подяка в душі бідолашної жінки переросла у кохання, у пристрасть. Невідомо, чи сам Сарраторе це розумів. Він був привітним, але й дуже серйозним чоловіком, про яких кажуть «дім, церква, робота», працював у штаті Державної залізничної компанії, з постійною зарплатою, на яку могли достойно прожити його дружина Лідія та п'ятеро дітей, найстаршого з яких звали Ніно. Коли він не був на роботі, подорожуючи на поїзді за маршрутом Неаполь—Паола і назад, то увесь час щось лагодив та ремонтував вдома, ходив у крамницю по покупки, возив на прогулянку у візочку найменшого з дітей. Для нашого району це було незвично. Нікому не спадало на думку, що Донато робив це, щоб допомогти дружині. Ні! Усі чоловіки з навколишніх будинків, а перш за все мій батько, вважали, що йому подобалося вдавати з себе жінку, до того ж він писав вірші й залюбки читав їх усім підряд. Не спадало це на думку навіть Меліні. Вдова вбила собі у голову, що він через доброту свою потрапив під каблук дружини, а тому вирішила люто боротися з Лідією Сарраторе, щоб звільнити його від такого ярма та надати йому можливість жити з нею, Меліною. Війна, що розпочалася між двома жінками, спочатку здавалася мені смішною, про неї плескали язиками і вдома, і на вулиці. Якщо Лідія розвішувала випрані простирадла сушитися, Меліна залазила ногами на підвіконня й вимазувала їх горілою, покритою сажею очеретиною. Якщо Лідія проходила під вікнами, Меліна або плювала їй на голову, або виливала на неї відро з помиями. Якщо Лідія, яка жила зверху, вдень ходила по дому, гучно стукаючи підборами, а її діти здіймали гамір, то Меліна у відповідь усю ніч гамселила шваброю по стелі. Сарраторе робив усе можливе, щоб примирити жінок, але він був надто м'яким по натурі, надто

ввічливим. Так, образа за образою, жінки почали обзивати одна одну огидними грубими словами, коли випадково зустрічалися на вулиці чи на сходах. Саме тоді вони почали лякати мене. Одна з багатьох страшних сцен з мого дитинства починається з криків Меліни та Лідії, з лайок та образ, що лунають з вікон, а згодом — на сходах. Потім моя мати біжить до дверей, відчиняє їх і виглядає у коридор, а ми, діти, виглядаємо за нею. І закінчується ця сцена видовищем, яке ще й зараз мені здається нестерпним: дві сусідки, вчепившись одна в одну, котяться вниз сходами, і голова Меліни б'ється об підлогу сходового майданчика, всього лише за кілька сантиметрів від моїх черевиків, наче жовта диня, що випала у когось з рук.

Не знаю, чому ми, діти, у той час були на стороні Лідії Сарраторе. Може, тому що вона була гарнішою, з білявим волоссям. А може, тому що Донато був її чоловіком, і ми розуміли, що Меліна хоче його в неї відбити. А може, тому що діти Меліни були обірваними та брудними, тоді як діти Лідії були завжди вимиті, причесані, а перш за все — Ніно, на кілька років старший за нас, він був дуже гарним і нам подобався. Одна лише Ліла була за Меліну, але не пояснювала нам, чому. Тільки обмовилася якомсь, що якби Лідію Сарраторе прибили, то так би їй і треба було. А я подумала про себе, що вона так казала, бо й сама була трохи вредною в душі, а ще тому, що вона і Меліна були далекими родичами.

Одного разу ми поверталися зі школи гуртом, четверо чи п'ятеро дівчаток. Разом з нами була і Маріза Сарраторе, яка не те щоб нам дуже подобалася, але ми приймали її до себе, бо так сподівалися потоваришувати з її старшим братом Ніно. Саме вона першою помітила Меліну. Жінка повільно йшла по інший бік дороги, в одній руці вона несла пакунок, а іншою раз по раз брала з нього шматочок і клала собі до рота. Маріза вказала на неї пальцем, назвавши шльондрою, але без особливої зневаги в голосі, просто повторивши те, що чула від матері. Ліла, незважаючи на те що була меншою ростом і тендітнішою, відразу ж заліпила їй такого ляпаса, що та впала на землю. Причому діяла вона спокійно, як завжди в таких випадках насильства, не проронивши ні слова, ні спершу, ні потім, без будь-якого попередження чи злого виразу на обличчі, холоднокривно і рішуче.

Я першою підбігла до Марізи, яка вже плакала, допомогла їй підвестися, а потім повернулася, щоб поглянути, що робить Ліла. Та зійшла з тротуару і переходила вулицю в напрямку Меліни, не звертаючи уваги на вантажівки, які мчали по дорозі. Я побачила в ній — більше в її поведінці, аніж у виразі обличчя — щось таке, що мене стривожило, щось таке, що навіть сьогодні я не можу визначити напевне. Скажу так: незважаючи на те, що вона рухалася, переходячи дорогу, — маленька, смаглява, нервова, — незважаючи на те, що робила вона це зі звичною притаманною їй рішучістю, вона була непорушна. Непорушна у ставленні до того, що робила родичка її матері, непорушна в жалю, непорушна, немов закам'янілий соляний стовп. Спільниця. Єдине ціле з Меліною, яка тримала на долоні м'яке темне мило, щойно куплене у підвалі дона Карло, відламувала від нього шматочки іншою рукою і їла.

6

У той день, коли вчителька Олів'єро впала з кафедри і вдарилася вилицею об парту, мені здалося, як я вже казала, що вона померла на робочому місці, як це сталося з моїм дідом чи чоловіком Меліни. А тому я подумала, що, як наслідок, тепер і Ліла має померти після свого страшного вчинку. Але протягом наступного проміжку часу, довгого чи короткого, не сталося нічого. Вони просто зникли обидві — учителька та учениця — з наших днів та з нашої пам'яті. І раптом усе змінилося. Учителька Олів'єро повернулася до школи жива-здорова й взялася не карати Лілу, що було б зрозуміло, а розхвалювати її.

Ця нова фаза розпочалася після того, як до школи викликали матір Ліли, синьйору Черулло. Одного ранку у двері постукав служник і повідомив, що та прийшла. Відразу ж потому до класу зайшла Нунція Черулло, яку годі було впізнати. Вона, що зазвичай, як і всі жінки району, одягалася в старе плаття та зачовгані капці, з'явилася на порозі у святковому вбранні (для весілля, причащення, посвячення, похорону) — вся у чорному, з лискучою чорною сумкою, у черевиках на невисоких підборах, що немилосердно здавлювали розпухлі ноги, — і піднесла вчительці два паперові згортки: один з цукром, а інший — з кавою.

Учителька охоче прийняла подарунки, а потім сказала їй та всьому класові, дивлячись на Лілу, яка не підводила очей від парти, декілька фраз, загальний зміст яких мене збентежив. Ми були у першому класі. Ми лише розпочали вчити алфавіт та рахувати від одного до десяти. Найкращою ученицею в класі була я, бо вже знала всі літери, вміла рахувати «один, два, три, чотири» і так далі, мене увесь час хвалили за каліграфію, я постійно вигравала триколіорові нашивки, які шила для нас вчителька. Незважаючи на це, Олів'єро несподівано повідомила (хоча саме через Лілу вона впала й потрапила до лікарні), що найкращою з нас була Ліла. То правда, що вона була найбільш неслухняною. Правда, що повела себе дуже погано, кидаючи в нас вимазані чорнилом паперові кульки. Правда, що якби ця дівчинка не поводитись так недисципліновано, то вона, наша вчителька, не впала б з кафедри та не вдарилась би вилицею. Правда, що їй доводиться постійно карати Лілу дерев'яною указкою або ставити на коліна на зерно за дошку. Але як вчительку і як людину, її дуже потішило те, про що вона дізналася кілька днів тому, зовсім випадково. Тут вона замовкла, немовби їй бракувало слів або наче вона хотіла показати матері Ліли і нам, що майже завжди факти важать більше, ніж слова. Вона взяла у руку крейду і написала на дошці (зараз я вже не пам'ятаю, що саме, бо тоді я сама ще не вміла читати; отже я вигадую слово, яке вона написала) «сонце». Потім запитала у Ліли: — Черулло, що тут написано?

У класі зависла зацікавлена тиша. Ліла ледве посміхнулася, майже скривилася, різко нахилилася у бік товаришки по парті, яка сердито відштовхнула її. Потім прочитала невдоволеним тоном: — Сонце.

Нунція Черулло поглянула на вчительку, в її погляді читалася невпевненість, майже страх. У першу мить Олів'єро, здавалося, не розуміла, чому в очах матері не було такого ж захоплення. Потім вона здогадалася, що Нунція, напевне, сама не вміла читати або не була впевнена у тому, що на дошці було написано саме «сонце», і нахмурилася. Отже, з одного боку — щоб пояснити все синьйорі Черулло, з іншого боку — щоб похвалити нашу товаришку, сказала Лілі:

— Молодець, тут написано саме «сонце».
Потім наказала:

— Йди сюди, Черулло, йди до дошки.

Ліла неохоче вийшла до дошки, учителька простягнула їй крейду.

— Пиши, — промовила вчителька, — «крейда».

Ліла зосереджено, невпевненим почерком, де одна літера здиралася вище, а інша стрибала донизу, написала: «крейда».

Олів'єро переправила «і» на «й», а пані Черулло, побачивши це, докірливо зауважила дочці:

— Ти помилилася.

Але вчителька відразу заперечила:

— Ні-ні, звичайно, Лілі треба ще працювати, це так, але вона вже вміє писати. Хто її навчив?

Синьйора Черулло потупила очі:

— Я — ні.

— Але у вас вдома або у вашому будинку є хтось, хто міг би це зробити?

Нунція енергійно захитала головою.

Тоді вчителька звернулася до Ліли та з безпосереднім захопленням запитала її перед нами всіма:

— Хто навчив тебе читати й писати, Черулло?

Черулло, маленька, чорнява, з чорними очима та в чорному фартушку, з рожевим бантом на шиї і всього шести літ, відповіла:

— Я сама.

7

Якщо вірити Ріно, старшому братові Ліли, дівчинка навчилася читати, коли їй було років зо три, розглядаючи літери та малюнки в його абетці. Вона усідалася поряд з Ріно в кухні, коли той робив уроки, і вчилася більше, ніж він.

Ріно був майже на шість років старший за Лілу, це був відчайдушний хлопець, завжди найкращий в усіх іграх у дворі, особливо у кидках струммо². Але читати, писати, рахувати, вчити вірші напам'ять — то були забавки не для нього. Коли йому ще не виповнилося десяти, його батько, Фернандо, вирішив навчити сина чоботарського ремесла і почав брати з собою щодня до своєї взуттєвої майстерні, яка більше нагадувала собачу будку і тулилася в одному з провулків через дорогу. Ми, дівчатка, при зустрічі відчували, як від нього тхнуло брудними

ногами, старою шкірою, гуталіном, а тому насміхалися з нього, прозиваючи «полатайком». Можливо, тому він хотів переконати всіх у своїй причетності до здібностей сестри. Насправді у нього її ніколи не було, тієї абетки, та й не сидів від над нею ні хвилини, і ніколи — за уроками. А тому неможливо, щоб Ліла навчилася чогось завдяки його завзятості до навчання. Більш ймовірно, що вона сама швидко зрозуміла принципи та правила читання, розглядаючи старі газети, у які клієнти загортали старі черевики та які батько інколи приносив додому, щоб почитати родині про найцікавіші події.

Хай хоч як, але факт залишався фактом: Ліла вміла читати й писати, і від того похмурого дня, коли вчителька нам про це повідомила, у моїй пам'яті залишилося відчуття слабкості, викликане цією новиною.

З першого ж дня школа мені здавалася значно кращим місцем, аніж моя домівка. Для мене то було найбезпечніше місце у всьому районі, куди я йшла з великим задоволенням. Я завжди була дуже уважною на уроках, ретельно виконувала все, що нам задавали, охоче вчилася. Та найбільше мені хотілося подобатися вчительці, подобатися усім.

У батька я була любимочка, та й брати з сестрою мене любили. Гірше було з матір'ю, з нею стосунки ніколи не складалися. Здавалося, що вже тоді, коли мені було всього шість з лишком років, вона робила все можливе, щоб переконати мене у тому, що я надто легковажно ставлюся до життя. Я їй не подобалася, але й вона у мене не викликала симпатії. Мене відштовхувала її зовнішність, і вона, можливо, це відчувала. Вона була дорідною жінкою зі світлим волоссям і блакитними очима. Але оте її косе праве око — ніколи не вгадаєш, куди саме воно дивиться. Та ще й права нога не така як треба, мати називала її «хворою ногою». Вона кульгала, і її хода мене бентежила, особливо вночі, коли вона не могла заснути, а тому ходила туди-сюди, по коридору до кухні й назад. Інколи чувся роздратований тупіт: то мати давила ногами тарганів, що залазили знадвору через вхідні двері; я уявляла собі її розлючений погляд, як той, яким вона дивилася на мене, коли сердилася.

Вона, напевне, не почувалася щасливою: домашня робота не давала їй спочинку, і грошей завжди не вистачало. Вона часто сердилася на батька, який працював вахтером у мерії, кричала, що йому слід придумати щось, бо так далі жити не можна. Вони сварилися. І оскільки батько ніколи не підвищував голосу, навіть коли йому

уривався терпець, то я завжди була на його боці, проти неї, хоча інколи він її бив, та й на мене міг сваритися. Саме він, а не мати, сказав мені у перший день школи:

— Ленуччо, слухайся вчительку, і ми дамо тобі змогу вчитися. Але якщо ти не будеш старатися, то татові потрібна допомога — підеш працювати.

Ті слова мене дуже перелякали, і незважаючи на те, що то він їх мені сказав, пролунали вони так, немовби то мати його намовила, зобов'язала. Я пообіцяла їм обом, що буду старатися. І з самого початку мої справи в школі пішли так добре, що вчителька мені часто казала:

— Греко, іди сюди, сядь коло мене.

То була велика честь. Біля вчительки Олів'єро завжди стояв порожній стілець, на який вона садвила найкращих учнів, — щось на кшталт винагороди. Спершу я постійно на ньому сиділа. Вона нагороджувала мене купою заохочувальних слів, розхвалювала мої білі кучері, так додавала духу старатися — на відміну від матері, яка, коли я була вдома, покривала мене докорами, інколи образами, від яких у мене виникало бажання забитися у темний куток, де б вона мене ніколи більше не знайшла. А потім так сталося, що до нас у клас прийшла синьйора Черулло, і вчителька Олів'єро повідомила нам, що Ліла знала та вміла вже набагато більше, ніж ми. І не лише це: усе частіше вона кликала сісти біля неї не мене, а її. Які почуття викликало у мене те пониження — не знаю; мені важко тепер відверто та ясно визначити, що саме я відчувала. Спочатку — нічого, трішки заздрощів, як і у всіх. Але я впевнена, що саме у той період у мене з'явився страх. Я боялася, що з моїми ногами щось не те, і що я у будь-яку мить можу скульгавіти. Я прокидалася із цією думкою і відразу зіскакувала з ліжка, щоб переконатися у тому, що з ногами в мене все гаразд. Отже, я приписувала вину за свій страх Лілі, у якої ноги були худенькі та рухливі — вона постійно дригала ними, навіть коли сиділа поряд з учителькою, від чого та сердилася та відправляла її на місце. Тоді я чомусь була переконана, що якби я завжди слідувала за нею, то думка про ходу моєї матері, що поселилася в мене в голові та не хотіла звідти вибиратися, більше б мені не загрожувала. Я вирішила про себе, що повинна брати приклад з цієї дівчинки, ніколи не відставати від неї, навіть якщо її це дратуватиме, і вона мене проганятиме.

Можливо, то була моя реакція на заздрість, ненависть і спосіб побороти їх. Чи, може, так я намагалася приховати відчуття другосортності і своє захоплення нею, через яке я так переживала. Звичайно, я привчила себе миритися з думкою, що Ліла була кращою за мене в усьому, а також змирилася з її притисканнями.

До того ж вчителька повелася дуже завбачливо. Це правда, що вона часто кликала Лілу, щоб та сиділа біля неї, але здавалося, що робила це передусім для того, щоб та поводитися добре і не заважала іншим, а не для того, щоб винагородити її. Вона й надалі хвалила Марізу Сарраторе, Кармелу Пелузо і, насамперед, — мене. Вона підтримувала в мені живий вогонь цікавості до навчання, заохочувала мою поведінку, старанність та уважність. Коли Ліла ненадовго втихомирювалася і легко обганяла мене у навчанні, пані Олів'єро спочатку стримано хвалила мене, а потім розхвалювала на всі лади здібності Ліли. Особливо гостро ятрила мені душу отрута поразки, якщо кращими за мене виявлялися Сарраторе або Пелузо. Якщо ж мені випадало бути другою після Ліли, я надавала своєму обличчю виразу стриманої згоди. Здається, в ті роки більш за все мене лякало одне: що в тій ієрархії, запровадженій вчителькою Олів'єро, мене не буде поряд з Лілою; не почути більше, як вчителька говорить з гордістю: «Черулло та Греко — найкращі». Якби одного дня вона б сказала: «Найкращі в класі — Черулло та Сарраторе», або «Черулло та Пелузо», — я б, мабуть, відразу померла. Отож я всіма своїми дитячими силами старалася не те щоб стати першою в класі, — бо це мені здавалося неможливим — а щоб не скотитися на третє, четверте чи останнє місце. Я займалася лише навчанням та іншими складними шкільними справами, які мені давалися нелегко, аби лише не відставати від тієї нестерпної та блискучої дівчинки.

Блискучою вона була для мене. Для всіх інших школярів Ліла була лише нестерпною. З першого по п'ятий клас початкової школи, трохи з вини директора, і трохи — ще й через вчительку Олів'єро, вона була найненависнішою дівчинкою в школі та районі.

Двічі на рік директор школи влаштовував змагання між класами, щоб виявити найбільш здібних учнів, і як наслідок — найпрофесійніших

вчителів. Олів'єро це дуже подобалося. Перебуваючи у стані вічного конфлікту зі своїми колегами, який інколи погрожував перейти у відкриту бійку, вчителька використовувала мене з Лілою як очевидний доказ свого професіоналізму, доказ того, що вона є найкращою вчителькою початкової школи в нашому районі. Тож вона частенько водила нас за собою з класу в клас, за бажанням директора і просто так, щоб позмагатися з іншими учнями, дівчатками та хлопчиками. Мене, як правило, виставляли першою, щоб оцінити рівень знань противника. Зазвичай вигравала я, але не з надто великим відривом, щоб не принизити вчителів чи учнів. Я була гарненькою дівчинкою, з білявими кучериками, мені подобалося виступати, але я ніколи не поводитися зухвало, а тому викликала в усіх навколо почуття зворушеності та розчулення. Тому коли виявлялося, що я краще за всіх розповідаю вірші напам'ять, знаю таблицю множення, розв'язую приклади на ділення та множення чи називаю перелік поділу Альп — Приморські, Котські, Грайські, Пеннінські і так далі, — учителі завжди мене гладили по голівці, а школярі розуміли, як нелегко було мені вивчити всю ту науку, і не ненавиділи мене. Із Лілою було не так. Уже в першому класі початкової школи вона значно переважала усіх інших. Навіть більше того: вчителька стверджувала, що якби вона хоч трохи постаралася, то могла б відразу скласти випускний екзамен другого класу і у неповних сім роцків піти до третього. З плином часу той розрив, що відділяв її від інших, збільшувався. Ліла могла подумки виконувати неймовірно складні розрахунки, в її диктантах не було жодної помилки; розмовляла вона, як і ми всі, на діалекті, але при нагоді могла перейти на грамотну літературну італійську, невимушено вживаючи такі слова як *«призвичаєний»*, *«розкішний»*, *«з превеликим задоволенням»*. Отже, коли вчителька виставляла на змагання її, щоб продемонструвати відмінювання іменників і дієслів чи розв'язання задачі з математики, то годі було навіть намагатися стримати розчарування та вдавати байдужість — пристрасті розпалювалися. Ліла була недосяжною для будь-кого.

Крім того, вона ніколи не підіграла. Для нас, дітей, прийняти перевагу Ліли означало визнати, що нам ніколи не вдасться стати такими, як вона, що не було сенсу навіть змагатися з нею, а для вчителів — зізнатися в тому, що всі інші діти — посередні. Гострота її

розуму нагадувала посвист, стрибок, смертельний уку́с. А в її зовнішності не було нічого такого, що могло хоча б трохи пом'якшити це негативне враження. Завжди неохайна, зі скуйовдженим волоссям, коліна та лікті постійно збиті. Очі, великі та жваві, перетворювалися на щілини, через які перед кожною блискучою відповіддю проглядався дивний погляд, в якому не було нічого дитячого, ба навіть людського. У кожному її поруху була пересторога: боронь Боже завдати їй зла, адже у будь-якому випадку вона зможе дати відсіч та вдарити ще сильніше у відповідь.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

BOOK2GO
ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

КУПИТИ